

Gezichtspunten over de tentoonstelling gekleurd verleden. Familie in oorlog

voorgesteld in de St Pietersabdij te Gent
van 25 november 2010 tot 25 april 2011

Ingekleurd(e) verleden(s)

PHILIPPE MESNARD

Fondation Auschwitz, Université
Blaise-Pascal - Clermont-Ferrand 2

In een latere tekst hekelt Primo Levi het feit dat jongeren niet voldoende aandacht hebben voor getuigenissen. Zij vragen heldere en onverbloemde verklaringen, zegt hij, waaruit ondubbelzinnig blijkt hoe slachtoffer en beul zich tot elkaar verhouden¹. Primo Levi reflecteert bovendien over de verantwoordelijkheid van de getuigen zelf: “Is het ons gelukt, ons teruggekeerd, wat we beleefd hebben te begrijpen en begrijpelijk te maken? Wat men gewoonlijk onder ‘begrijpen’ verstaat, komt neer op ‘vereenvoudigen’²”. Even verder stelt hij dat de overlevering van de geschiedenis “wordt beheerst door die neiging de dingen zwart-wit te zien, zonder schakeringen of ingewikkeldheden³”. Om deze ingewikkeldheden op een correcte manier te benaderen, is het volgens de auteur nodig het morele oordeel op te schorten en voorbij de clichés te denken. Deze tekst noemde Primo Levi “de grijze zone”.

De vergelijking is snel gemaakt tussen het werk van Primo Levi en de tentoonstelling *Gekleurd verleden* van curatoren Bruno De Wever (Instituut voor Publieksgeschiedenis) en Rudi Van Doorslaer (SOMA-CEGES). Dit gekleurd verleden, dat eigenlijk een meervoud verdient omwille van het brede gamma aan verhalen, zou met andere woorden doordrongen zijn van het debat over kleurschakeringen en de grijze zone uit het werk van Primo Levi. De tentoonstelling legt inderdaad de nadruk

---

[1] Primo Levi, *De verdronkenen en de geredden* [1986], vert. Frida De Matteis-Vogels, Amsterdam, Meulenhoff, p. 32.

[2] *Ibid.*, p. 31.

[3] *Ibid.*

op nuance en volgt het parcours van verschillende mensen uit tien Gentse families tijdens de Tweede Wereldoorlog. “Hoe reageren gewone mensen in een ongewone tijd?” Op deze vraag tracht de tentoonstelling een antwoord te formuleren.

Getuigenissen vormen de kern van de tentoonstelling. De bezoeker doorloopt tien ruimtes die elk het verhaal van een familie vertellen. De opstelling is erg volledig: in de verschillende kamers zijn zowel papieren en foto's als video's en audiofragmenten te vinden. Volledig dus, ook omdat de getuigenissen ondersteund worden door archiefmateriaal en historische documenten. Op die manier kan de bezoeker elke getuigenis in de juiste context plaatsen en zich inleven in de situatie. Volledig, nogmaals, omdat de bezoeker actief moet deelnemen, zowel tijdens de tentoonstelling (de bezoeker hoort de stemmen van de getuigen door de audiogids en leert hen zo beter kennen) als achteraf: aan de uitgang werd uitzonderlijk een telebox geplaatst (een kleine cabine die dienst doet als audiovisueel dagboek, waarin de bezoeker persoonlijke indrukken kan nalaten op video). Net voor de telebox hoort men in een grote zaal tien historici en specialisten aan het woord, die elk op een monitor een verklarend commentaar toevoegen aan het parcours van de getuigen. Het uitgangspunt wordt als volgt voorgesteld: “oorlog dwingt tot keuzes. Die keuzes kunnen ook na 65 jaar de bezoeker moeilijk onverschillig laten⁵”. Voor we hier op verder gaan, stellen we kort de verschillende getuigen en hun families voor.

(4) <http://www.gekleurverleden.be>, bezocht op 24 mei 2011.

(5) *Ibid.*

Liliane Steenhaute zit nog op school wanneer de oorlog uitbreekt en chaos veroorzaakt. Haar vader, een “zeer vaderlandslievend” man, tolereert de aanwezigheid van de Duitsers maar collaboreert niet met hen. De familie lijkt zich aan te passen aan de morele en sociale regels onder de bezetting. Dokter Albert van Dessel trekt naar Frankrijk wanneer het Duitse leger oprukt, maar keert later terug naar België. Hij oefent zijn beroep van geneesheer met veel toewijding uit en tracht zijn patiënten zo goed mogelijk te verzorgen. Rika Demoen groeit op in een “heel Vlaamsgezind” gezin (in haar familie is zelfs een vrijwilliger die aan het Oostfront het leven zal laten). Zelfs in augustus 1944, wanneer de geallieerden in aantocht zijn, blijft de familie bij haar standpunten. De kleine Roger Rombaut herinnert zich vooral de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Het gezin lijdt onder de afwezigheid van vader Rombaut en probeert de oorlog door te komen in erg moeilijke omstandigheden. Lily Van Oost, verzetsstrijdster, wordt door de Gestapo aangehouden en, na een passage in de gevangenis van Gent, gedeporteerd naar Ravensbrück. Mona Verhage vertelt het lot van de familie Zwaaf, dat zo vele andere vervolgte Joden beschoren was: aangehouden, gevlucht, ondergedoken, verloren en kwetsbaar, maar deze familie kan rekenen op de steun van de niet-Joodse familie Verhage. Op deze manier brengt de tentoonstelling ook het optreden van de Rechtvaardigen onder de aandacht. Het engagement van Robert, de man van Vic Opdebeeck, is radicaal humanistisch en internationalistisch (hij steunt de Spaanse Republikeinen). Robert wordt naar Duitsland gedeporteerd en kiest uit puur idealisme de kant van het communisme. Hubert Van de Castele, een dienstweigeraar, probeert ondergedoken te overleven op het platteland. Oswald van Ooteghem is een extreemrechtse activist. Dit centrale personage, dat men tijdens de nazibezetting in elke gemeenschap en elk land terugvindt, kon uiteraard niet

ontbreken op de tentoonstelling. Zijn parcours: AVNJ (jeugdbeweging van het VNV, waarin zijn vader militant is), Vlaams Legioen, Waffen-SS, Oostfront. Geen spijt, geen wroeging (er wacht hem een politieke toekomst na de oorlog). De familie Bloch is een Joodse familie; de telg Max Bloch doet zijn verhaal. Nog voor zijn aanhouding is hij het slachtoffer van vernederingen en wordt hij onteigend. Een collaborateur met contacten bij de “overheden” profiteert hiervan om zijn winkel over te nemen.

De tentoonstelling geeft zo een beeld van de verschillende manieren waarop de bezetting werd beleefd en de keuzes die werden gemaakt: van de verzetsstrijder tot de nazisymphisant, van de stilzwijgende meerderheid die zich schikt naar de omstandigheden tot de Rechtvaardige die het leven redt van een Jood, van de “onderduiker” tot de arbeider in Duitsland. Tot tweemaal toe wordt het ultranationalistisch engagement en ook het lot van de vervolgte Joden in beeld gebracht. Ondanks en misschien omwille van deze kwaliteiten roept de tentoonstelling kritische vragen op die ons terugvoeren naar het uitgangspunt van het project: “oorlog dwingt tot keuzes. Die keuzes kunnen ook na 65 jaar de bezoeker moeilijk onverschillig laten.”

Scheert *Gekleurd verleden* niet eerder al deze mensen over dezelfde kam, alsof de keuzes die zij maakten om hun lot te beïnvloeden of in eigen handen te nemen, allemaal uit vrije wil werden gemaakt? Alsof we allemaal dezelfde kansen krijgen, en vrij en gelijk zijn voor de toekomst! De vervolgte Joden hadden zo goed als géén keuze tijdens de bezetting, en die minieme bewegingsruimte verdween al helemaal toen het politieapparaat en de bestuurlijke diensten van de Endlösung in werking traden dankzij lokale collaboratienetwerken. De familieband wordt dan een verlamme factor die de vervolgers uitspelen om de uitvoering van hun misdaden te vergemakkelijken. De tentoonstelling kan niet echt getuigen van de onnoemelijke angsten die individuen moesten doorstaan wanneer hun rechten werden ontnomen en ze later letterlijk werden buitengesloten uit de mensheid. Daar waar de actie plaatsvindt, of het nu gaat om verzet of collaboratie, heeft het individu wél een keuze, ook al blijkt die keuze soms fataal. Actie is een voorrecht dat de vervolgden niet genieten. Het gevaar om de tien families met elkaar te gaan vergelijken wordt paradoxaal genoeg groter door de keuze voor *kleur*.

De laatste jaren gebeurt het vaker dat archieven behandeld en (opnieuw) ingekleurd worden om ze een hedendaagser tintje te geven voor het publiek. Dat is precies wat deze tentoonstelling ook doet, en daarom is ze in zekere zin meer ingekleurd dan ge-kleurd. De affiche en de kaft van de catalogus zijn daar een mooi voorbeeld van. Echter, creëert deze inkleuring niet een bepaald gevoel van nabijheid waardoor de verschillende parcours onderling verwisselbaar lijken, en illustreert dit dan niet het parti-pris dat we eerder opmerkten? Zowel het engagement van een ultranationalistische, racistische, antisemitische extremist en SS-symphisant als de keuze van een verzetsstrijder worden opgenomen in het kleurenpalet van de

Tweede Wereldoorlog. Deze werkwijze zou wel eens de motieven van de SS'er, zoals hij die zelfhelder uiteenzet, kunnen vergoelijken, terwijl die wel degelijk geassocieerd moeten worden met misdaden tegen de mensheid. Men stapt niet in de SS op dezelfde manier als men in het verzet stapt. Hoewel ook het verzet geweld gebruikt, hebben hun acties een ethische dimensie – dit is precies de inzet van hun strijd. Het nazisme daarentegen volgt een destructieve logica die de hele mensheid bedreigt.

Niettemin zet de confrontatie van de verschillende lotgevallen en herinneringen aan tot nadenken. De curatoren hebben met dit project een moedige gok gewaagd. Aanzetten tot nadenken voorbij de clichés en vrijblijvende oordelen, de tegenstelling slachtoffer/beul ondergraven zonder de rollen verwisselbaar te maken – dat is juist een ethische opdracht voor de getuigen en voor diegenen die de herinnering moeten doorgeven. Aanzetten tot nadenken, dat is ook aanzetten tot reflectie (ons denken aanzetten tot denken over zichzelf). Dat betekent in dit geval dat we de studie van de grijze zone als denkmodel moeten toepassen op de veelheid aan verledens van verschillende groepen en gemeenschappen binnen eenzelfde land of binnen Europa (niet alleen in Vlaanderen waren er vrijwilligers in de SS of ultranationalisten). Niemand mag ontzien worden bij deze oefening: dat is het grote gebaar dat deze figuren van de hedendaagse Vlaamse herinnering hebben gesteld. Het is nu aan de andere groepen en gemeenschappen om zich ook aan dit intellectuele en politieke avontuur te wagen.

Article disponible en français sur notre site www.auschwitz.be

Het verslag is beschikbaar in het Frans op onze website: www.auschwitz.be

Familiekroniek en oorlogsverleden

ANNELEEN SPIESSENS

Hogeschool Gent.

Gekleurd verleden is inderdaad een moeilijke denkoefening, een waar intellectueel en politiek avontuur. Voor de curatoren, maar des te meer voor de bezoeker die een uitzonderlijke en kritische rol krijgt toebedeeld. Bedoeling van de tentoonstelling is om het debat aan te gaan over ons “onverwerkt verleden”¹ en de eenzijdige beeldvorming bij te sturen over het Vlaanderen tijdens de bezetting.

De scenografie van de tentoonstelling is voorzeker ongewoon. Een wandeling doorheen tien eilandjes schetst een beeld van de erg verschillende keuzes die mensen – in hoofdzaak Gentenaars – maakten tijdens de ‘ongewone tijd’ die de oorlog was. De eilandjes communiceren niet met elkaar en vormen telkens een apart universum waarin de bezoeker wordt ondergedompeld. De audiogids draagt bij tot deze bijzondere ervaring: afgesloten van de buitenwereld wordt de bezoeker meegevoerd door de stem van de getuigen, binnengeleid in een wereld vol objecten en egodocumenten verbonden aan ‘hun’ oorlog. Dit maakt de intrede in september 1944 emotioneel en authentiek: de bezoeker merkt een ring op met de foto van de vier jaar oude Roger Rombaut, de ring die zijn vader droeg toen hij werd opgeëist (“In Duitsland moet hij houten huisjes bouwen voor een kamp. Wat er in dat kamp gebeurt, dat wil mama me niet vertellen.”), klosjes zijdegaren in de driekleur, in Ravensbrück ingewisseld door Lily van Oost voor drie rantsoenen brood (“Maar wat betekent nu een stukje brood tegenover ons land?”), de geur van het stro in de stal van Hubert Van de Castelee, die de verklikker in zijn straat vreesde (“Hitlerken, noemden de mensen hem.”), de zwarte rok en het lichtblauwe hemd op het bed van Rika Demoen (“Als ze me vinden, als ze me komen halen, dan zal het in mijn uniform van de Dietse Meisjesscharen zijn!”), de Jodenster in de patisserie van Max Bloch (“De bende van Hitler heeft een vlag van waanzin over Europa doen waaien.”), vaandels en leeuwen in de bunker van Oswald van Ooteghem, die mooie herinneringen koestert aan de samenkomst van het Vlaams Legioen in Brussel op 6 augustus 1941 (“Een onvergetelijk moment.”) of de medicijnkast van dokter Van Dessel, die geen onderscheid maakte tussen ‘witten’ en ‘zwarten’ maar zijn beroep met veel toewijding uitoefende (“Tijdens de oorlog hield ik me alleen maar bezig met mijn patiënten.”)

---

[1] Zie Luc Huyse en Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, Kritak.

Als een caleidoscoop reflecteert de opstelling facetten van het leven onder de bezetter: telkens ‘van onderuit’ benaderd zodat de bezoeker zich zou kunnen inleven en bepaalde engagementen zou begrijpen in een familiale context. Dat familie een niet te onderschatten factor was die de – juiste of foute – keuze van het individu mee bepaalde, blijkt ook uit de getuigenissen in de telebox, waar bezoekers hun eigen familie- en oorlogsverleden toelichten. De videobeelden tonen bovendien dat families ook vaak zwaar onder druk kwamen te staan door de oorlog: bezoekers getuigen over de ideologische verdeeldheid binnen eenzelfde gezin (vader collaborateur, moeder anti-Duits) en de ‘zwarte’ geur die jaren na de oorlog nog steeds aan de familienaam kleeft. Het zijn dit soort verhalen, waarin de oorlog vanuit een zeer specifiek en persoonlijk perspectief wordt beschouwd, die de basis vormen van de tentoonstelling. De tien getuigenissen krijgen daarom een grote autonomie. De curatoren laten de sprekers zonder onderscheid even lang en even vrij aan het woord – of het nu gaat om een leidster van de Dietse Meisjesscharen die haar eigen en haar vaders onschuld uitschreeuwt, of een familie uit Kortrijk die op risico van eigen leven een Joods gezin onderdak biedt. Pas in de laatste zaal zorgt een panel van historici voor een tegenwicht door de tien getuigenissen van een wetenschappelijk commentaar te voorzien. De getuigenissen worden daar uit het familieverhaal en in een bredere context geplaatst.

Met de keuze voor een breed kleurenpalet en de focus op familie en persoonlijke herinneringen, willen de curatoren het gemakkelijk moralisme uit de weg gaan. Voor de kleine Roger Rombout is het verschil tussen goed en kwaad evident: de ‘slechte’ soldaten zijn diegenen die zijn vader kwamen halen, de ‘goede’ zij die chocolade bij hadden. Voor de bezoeker is het echter niet altijd even makkelijk de individuele keuzes te beoordelen en het belang in te schatten van opvoeding en familiebanden. Hoezeer bepaalden de idealen van Herman van Ooteghem, leider van de Zwarte Brigade, het parcours van zijn zoon Oswald? In welke mate leerden Lily van Oost en haar broer Henri het patriotisme van hun ouders? De verhalen van Liliane van Steenhaute en Hubert Van de Castele tonen aan dat mensen niet altijd simpelweg ‘wit’ of ‘zwart’ kozen tijdens de oorlog, maar zich meestal in een ‘grijze zone’ bevonden waar toevaligheden, angst, opportunisme en persoonlijke relaties doorslaggevend waren dan morele keuzes². De tentoonstelling roept hier in zekere zin dan ook op tot individuele verantwoordelijkheid: ongeacht de opvoeding of praktische omstandigheden moet een individu zijn eigen beslissingen maken en verantwoordelijkheid opnemen voor de politieke, maatschappelijke en morele consequenties daarvan. Toch valt het te betreuren dat een aantal ‘grijstinten’ niet aan bod komen of onderbelicht blijven in de tentoonstelling, en dat bijvoorbeeld de collaboratie niet wordt beschouwd in haar verscheidenheid – “verscheidenheid in ernst, motieven en gevolgen”³: economische collaboratie, ideologische collaboratie uit puur opportunisme, bepaalde vormen van

---

[2] De curatoren bevestigden dit uitgangspunt door Chris Van der Heijden, Nederlands historicus en auteur van *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, Contact, 2001), uit te nodigen voor een lezing.

[3] *Onverwerkt verleden*, p. 277.

bestuurlijke collaboratie of ‘loyale samenwerking’, of ‘accommodatie’ (zich schikken om te redden wat er te redden valt).

Ondanks de verscheidenheid aan getuigenissen en de voornemens van de curatoren zijn het de ‘witte’ en ‘zwarte’ verhalen die beklijven – en misschien zelfs vooral die laatste. Dat is niet alleen zo omdat deze verhalen bekend zijn bij het publiek en inderdaad voor een groot deel de beeldvorming over Vlaanderen bepalen. Ze trekken de aandacht om nog twee andere redenen. Eerst en vooral is er het naoorlogse parcours van Rika Demoen en Oswald van Ooteghem, dat de bezoeker kan nalezen op het paneel dat de overgang vormt tussen de eilandjes en de laatste zaal. Het parcours van sommige getuigen en hun families is triest genoeg erg voorspelbaar (een deel van de familie Bloch en van de Joodse familie die bij de Verhages verbleef, overleefde de oorlog niet), maar dat van de twee veroordeelden doet vragen rijzen. Van Ooteghem mag vandaag dan wel de SS-ideologie hebben afgezworen, hij lijkt de keuzes uit zijn jeugd allesbehalve te betreuren en wil op 86-jarige leeftijd zijn daden kunnen “relativeren”⁴. Na de oorlog, lezen we, laat hij zijn bloedgroep tatoeage wegsnijden met een scheermesje, leeft enkele jaren onder een valse identiteit maar wordt later berecht en veroordeeld tot drie jaar cel. Een jaar later is hij al op vrije voeten en bouwt een succesvolle politieke carrière uit bij de Volksunie. Rika Demoen heeft altijd beweerd dat ze zich nooit met politiek heeft ingelaten. Ze beschouwt de Dietse Meisjesscharen als een onschuldige jeugdbeweging maar zit toch 16 maanden gevangenisstraf uit. Naar eigen zeggen heeft

---

(4) Gesprek met Bruno De Wever en Oswald van Ooteghem in De Zevende Dag, 21 november 2010. Herbekijken: www.deredactie.be/cm/vrtnieuws/mediatheek/programmas/dezevendedag/2.13233/2.13234/1.909201 [bezoekt op 30 mei 2011].

ze “niets misdaan” en ze voelt zich in 1944 dan ook onterecht “een gevangene in haar eigen huis” (ook Sophie Loeb, de nicht van Max Bloch, leefde tijdens de bezetting als “een gevangene in haar eigen huis”...). Enkele opvallende videogetuigenissen uit de telebox sluiten aan bij deze retoriek. Zo is er de zoon van Reimond Tollenaere, de oom van Rika Demoen die aan het Oostfront stierf, die de “niet zo malse” repressie hekelt. Ook de nicht van Jetje Claessens, hoofdleidster van de Dietse Meisjesscharen, vraagt zich af of “u ooit heeft gerealiseerd hoe zij [Claessens] gestraft is geweest”. Jetje Claessens werd inderdaad ter dood veroordeeld, maar de waarheid gebiedt ons daaraan toe te voegen dat zij nooit terechtgesteld is geweest en na een gevangenisstraf in 1951 naar Argentinië emigreerde. Ook zij vond van zichzelf “dat ze niets misdaan had”. Het discours van de twee collaborateurs in de tentoonstelling krijgt zo een grimmige ondertoon. Ook al werden zij beiden geboren in erg Vlaamsgezinde families en beïnvloed door ouders, grootouders of ooms, en pleit in zekere zin ook hun jonge leeftijd in hun voordeel (van Ooteghem was amper 17 toen hij naar het Oostfront trok), op geen enkele manier lijken zij wroeging te koesteren of met spijt terug te kijken op de keuzes uit hun jeugd. Geen van beiden lijken ze de morele betekenis en gevolgen van hun daden ten volle te beseffen. Daarbij komt nog dat het woord ‘nazisme’ niet of nauwelijks valt in de tentoonstelling – er wordt enkel over samenwerking met ‘de Duitsers’ gesproken.

Net als Oswald van Ooteghem is ook Rika Demoen nog steeds verbonden met het Vlaams-nationalistisch gedachtegoed als leidster van “Singhet Vro”, een koor dat al meermaals aantrad tijdens het Vlaams Zangfeest. Dat is meteen de tweede reden waarom hun verhalen de aandacht trekken. De Tweede Wereldoorlog behoort nu wel bijna tot het verleden⁵, het blijft een politiek en emotioneel geladen thema dat nog steeds een belangrijke rol speelt in de huidige politieke context van België. De band tussen collaboratie – een principieel foute keuze – en Vlaams-nationalisme valt maar moeilijk door te knippen, ondanks pogingen van bijvoorbeeld Bart De Wever⁶. Het was de voornaamste doelstelling om met deze tentoonstelling een open, sereen en democratisch debat aan te wakkeren over ons oorlogsverleden. Die oproep leken de Vlaamse partijen in de Senaat (uitgezonderd Groen!) op 12 mei te beantwoorden door een wetsvoorstel rond amnestie in overweging te nemen – naar eigen zeggen niet om het voorstel te aanvaarden maar om er een “open debat”⁷ over te voeren. De toekomst zal uitwijzen welke vorm dit debat precies zal aannemen en waartoe het zal leiden. We gaan dan ook graag verder in op deze problematiek in het (december?)nummer van *Getuigen. Tussen geschiedenis en gedachtenis*.

Article disponible en français sur notre site www.auschwitz.be

Het verslag is beschikbaar in het Frans op onze website: www.auschwitz.be

---

(5) Zie Jens Franssen, *De laatste getuigen: Vlamingen over hun Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, Manteau, 2005.

(6) Bart De Wever (N-VA), “Vlaamse nazi’s”, opiniestuk in *De Standaard* (21 september 2010).

(7) “Senaat neemt voor het eerst wetsvoorstel over amnestie in overweging”, *De Morgen* (12 mei 2011); “De Clerck: Niet de bedoeling te vergeten”, *De Standaard* (18 mei 2011).